

DO U ANADOLU A IZLARINDA ARA ÜNLÜLER

brahim TOSUN*

ÖZET

Dilden dile farklılık gösteren ses birimler sesleme örgenlerinde olu an, kula ın algılayabildi i titre imlerdir. Her ölçünlü dil ile a ızları arasında ses birimlerin çe itlili i bakımından farklılıklar bulunur. Ölçünlü dillerde sesler standartla ıp ait oldukları dilin kurallarına göre sistemle irken, ölçünlü dilin kurallarına çok da uymayan a ızlarda, co rafya, kültürel farklılık, etkile imler ve arkaik kalıntılar nedeniyle, seslerin çe itlili i ve sayısı oldukça artar. Bu durum Türkçenin ölçünlü dili ile a ızları arasında da söz konusudur. Do u Anadolu a ızlarında da, gerek Eski Türkçeden bugüne, çe itli dönemlerde kullanılmı bazı sesleri koruması, gerekse Eski Anadolu Türkçesinin olu umundan itibaren ortaya çıkmı bazı O uzca özellikleri benimseyip karakterize etmesi sonucunda, ara merhalelerde çe itli sesler ortaya çıkmı ve ölçünlü dile göre daha zengin bir ünlüler sistemi olu mu tur. Bölge ile ilgili taranan derleme ve incelemelerde, ölçünlü dilin sekiz temel ünlüsü yanında, ara ses niteli inde olan, çe itli sıklık ve yaygınlıkta kullanılan, farklı ayırt i aretleri ile i aretlenmi on dört ünlü tespit edilmi ve örneklerle de erlendirilmi tir.

Anahtar Kelimeler: Ses Birim, Ölçünlü Dil, A ız, Ara Ünlüler, Sesleme Örgenleri.

53

INTERMEDIATE VOWELS IN EASTERN ANATOLIAN ACCENTS

ABSTRACT

The phonological units that differ from one language to another are the vibrations that occur in places of articulation and can be heard by human ear. Every standard language and its accents bear many phonetic differences. While in standard languages sounds get standardized and set up a system according to the rules of the standard languages, in accents which do not totally conform to the standard language, the variety and number of phonetic units increase because of geography, cultural differences, contact and archaic remains. This is also valid in between the standard language of Turkey and its accents. In East Anatolian accents, too, in internal phases different phones appear and this creates a richer vowel system when compared to the standard language because this accent has not only protected the sounds from old Turkish to today but also identified and characterized some Oghuz features that have occurred since old Anatolian Turkish. In the research and selections revised about the region, fourteen vowels which carry the characteristics of intermediate vowels, which are used in different variety and frequency and which are marked with different separation markers have been identified and evaluated with examples in addition to eight vowels of the standard language.

Keywords: Phoneme, Standard Language, Accent, Intermediate Sounds, Places of Articulation.

*Yrd. Doç. Dr., Tunceli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tunceli – TÜRK YE, E-posta: itosun62@hotmail.com.

G R

Akci erlerden gelen havanın etkisiyle sesleme örgenlerinde olu an ve kula ın algılayabildi i titre im¹ diye tanımlanan sesler, olu um biçimine ve yerine göre aynı grupta yer alır ya da birbirlerinden ayrılırlar. Seslerin olu masında sırasıyla diyafram, akci er, nefes borusu, gırtlak (içinde ses telleri bulunur), yutak, küçük dil, a ız ve burun bo lu u görev alırlar. Sesleme örgenleri olarak adlandırılan bu organların seslerin ekillenip ortaya çıkmasında rolleri vardır. Ses tellerinde olu maya ba layan sesler kesin ekillerini a ız içindeki organlarla ve dudaklarla kazanırlar. Sesleme örgenleri boyunca ekillenen sesler ünlüler ve ünsüzler olarak birbirinden farklı iki genel türe dönü ürler. Ünlüler ses yolunda hiçbir engelle kar ıla madan dilin ve dudakların yardımıyla farklıla ıp yolculuklarını tamamlarken, ünsüzler son ekillerini bir engelle kar ıla tıktan sonra patlayarak, sızarak veya akarak alırlar.

Niteli i ve kar ılıklılık ili kileri dilden dile farklılık gösteren ses birimler bir dilden öbürüne de i mekle² birlikte bunların benzerlik gösterenleri ço unluktur ve her dilde oldu u gibi Türkçede de belli sayıda ses birim vardır. Geli mi standart dillerin alfabelerinde ortalama yirmi ile kırk arasında ses i areti mevcutken, bu dillerin a ızlarındaki sesleri ilamak için üç dört kat daha fazla i aret kullanıldı ı görülmektedir. Aynı durum standart Türkiye Türkçesi ve a ızları için de söz konusudur. Türkçenin geli im tarihi süreci ile ilgili olan bu durum ölçünlü dille a ızları arasındaki en önemli farklılıklardan biridir. Tarih boyunca dilde var olan çe itli sesler, yazının da etkisi ile ölçünlü dilde birbirine dönü erek, de i erek kaybolurken, a ızlarda korunarak bugüne kadar gelmi lerdir. Örne in, Eski Türkçedeki kapalı e () Türkiye Türkçesi a ızlarında ve Azerbaycan sahasında arkaik bir özellik olarak korunurken Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde standartla arak normal e ile birle mi tir. Buna benzer, tarihi dönemlerde kar ıla ılan pek çok ses bugün a ızlarda varlı mı sürdürürken ve çe itli i aretlerle gösterilirken (, , vb.), bu seslerin yazı dilini esas alan alfabede kar ılı ı bulunmamaktadır.

Do u Anadolu a ızlarında bazı temayüller sonucunda (benze meler, etkile imler, ötümlüle me, uzunluk yitimi gibi) hem ünlüler hem de ünsüzler bakımından ara ses olarak adlandırılabilen ses birimler ortaya çıkmı tır. Gerçi André Martinet “...belirlenen temel olgular, göstergeler ve ses birimler, saymaca, bir ba ka deyi le nedensiz özellikleri en belirgin olanlarıdır. Bunlar varlıkları ve yokluklarıyla de er kazanan ö elerdir. Bu da a amalı ve sürekli de i ikli i olanaksız kılar. /p/ ve /b/ gibi iki çift dudaksıl ses birim bulunan Fransızcada, bir sözcenin her çift dudaksıl a ız sesi /p/ ya da /b/ olabilir, hiçbir zaman /p/ ile /b/ arası bir ey olamaz³.” dese de, bu kural sadece ölçünlü dil için geçerlidir. Çünkü Do u Anadolu a ızlarına bakıldı ında, özellikle kar ılıklı bazı seslerin birbirine dönü mesi karakteristik özellikler olarak ortaya çıkmaktadır. Dönü ümlerin henüz tamamlanmadı ı bölgedeki alt a ız gruplarında ise ara sesler yaygın bir ekilde görülmektedir.

Türkiye Türkçesinin ölçünlü dilindeki sesleri kar ılayan bugün kullanılan alfabede sekiz ünlü, yirmi bir ünsüz i areti vardır. Pek çok gramer kitabı ve ders kitaplarında da, Türkçede sekiz ünlü, yirmi bir ünsüz oldu u vurgulanarak ses birimler ve onların yazıdaki simgeleri olan harfler birbirine kar ıtılır. Hâlbuki alfabede yer alan bazı simgeler (k, g, l, n vb.) anlam ayırt edici birden fazla ses birimini kar ılamaktadır. Bu nedenle Türkçede yirmi dokuzdan daha fazla ses birim oldu u muhakkaktır. Son yıllarda sesler, ayrı tırılmak ve özellikleri tam olarak belirlenmek için laboratuvarlarda incelenmektedir. Bu laboratuvar çalı maları ses bilgisi (fonetik) ve ses bilimi

¹ Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlü ü*, Multilingual Yay., stanbul 2002, s. 167.

² Berke Vardar, *XX. Yüzyıl Dilbilimi*, Multilingual Yay., stanbul 1999, s. 234.

³ Age, s. 247.

(fonoloji) alanında daha kesin ve güvenilir sonuçlar ortaya koymaktadır. Laboratuvar ortamında Türkçedeki sesler üzerine de çalımlar yapılmı⁴, Türkiye Türkçesinin sesleri ayrıntılı olarak sınıflandırılmıştır⁵. Türkiye Türkçesinde var olan bütün sesler Do u Anadolu a ızlarında da bulunmakla birlikte, bu a ızlarda, ölçünlü dilde yer almayan, ço u ara ses niteli inde, epeyce ses vardır. Hemen bütün Türkiye Türkçesi a ızlarında kimi bölgelerde seyrek, kimisinde daha sık rastladığımız bu sesler, bugüne kadar yapılmı olan a ız çalımlarında farklı ekillerde i aretlenerek aynı sesler her çalı mada ayrı ayrı simgelerle gösterilmiştir. Bu çalı mada hem çalı maya, hem de konuyla ilgili olanlara kolaylık sa lamak için aynı sesi kar ılayan farklı simgeler en yaygın kullanılan ve Türk Dil Kurumunun da tavsiye ettiği tek bir i aretle gösterilmiştir. Kullanılan simgenin di er çalı mlarda hangi i aretlerle gösterildi i tablolar halinde belirtilmiştir.

Do u Anadolu A ızlarında yer alan ünlüler⁶ öyle sınıflandırılabilir:

Çıkı Yerlerine Göre:

Dil önü / sert damak: i, ü, e, ö, , , , ö, , ö, e, i, , .

Dil ardı / art damak: ı, u, a, o, , , , , , â, ı, â, ö.

Dil ortası / orta damak: í, ú, á, ó

Çıkı Biçimlerine Göre (Dil – Damak Arası Açıklı ma Göre):

Dar: i, ü, ı, u, m, , , , í, ú, i, ı, , ,

Yarı dar / yarı geni : , â, ö, ö.

Geni : e, ö, a, o, , ö, , , â, e, , , á, ó.

Dudakların Biçimine Göre:

Düz: a, , â, e, , ı, í, , i, á, , ,

Yarı düz / yarı yuvarlak: â, e, ı, i

Yuvarlak: o, ö, u, ü, , ö, , , ó, ú, ,

Söyleni Tarzına Göre:

Normal süreli: i, ü, ı, u, e, ö, a, o, í, ú, á, ó, , â, ö, ö, â, e, ı, i

Ayıklı (patlamalı): ‘a, ‘e, ‘ı, ‘i, ‘o, ‘ö, ‘u, ‘ü

Uzun: , , , , , ö, ,

Kısa: , , , , , .

Do u Anadolu a ızlarında Azerbaycan a ızlarının etkisinin görüldü ü yörelerde geni ünlüler biraz dar, dar ünlüler biraz geni ; Arapçanın etkisinin görüldü ü Irak bölgesi ve Güney

⁴ Nevin Selen, *Söyleyi Sesbilimi, Akustik Sesbilimi ve Türkiye Türkçesi*, Ankara 1979; Volkan Co kun, “Türkiye Türkçesinde Ünlüler ve Ünsüzler”, *TDAY-Belleten*, TDK Yay., Ankara 1999, s. 41-50.

⁵ Ömer Demircan, *Türkçenin Ses Dizimi*, Dergâh Yay., stanbul 2001.

⁶ Mukim Sa ır, “Anadolu A ızlarında Ünlüler”, *TDAY-Belleten*, TDK Yay., Ankara 1997, s. 391-409; Mukim Sa ır, “Türkiye Türkçesi A ızlarının Ünlü Varlı ı”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 3/3 Spring 2008, s. 563-578.

Do u Anadolu'da kelime ba nda ve ilk hecelerde bütün ünlüler ayınlı bir bo umlanma ile biraz geni tir. Batı Anadolu a ızlarına yakınlık gösteren yerli a ızlarda ise ünlüler yazı dilindeki telaffuzlarına daha yakın bir bo umlanma gösterirler. Ayrıca Irak Türkmen a ızlarında Do u Anadolu a ızlarından farklı olarak yaygın ünlü uzunlukları görülür.

1. Ara Ünlüler

Do u Anadolu a ızlarında Türkiye Türkçesi standart dilinde bulunan (a, e, ı, i, o, ö, u, ü) sekiz temel ünlünün yanında (Co kun'a göre yirmi bir ünlü⁷), bunların az çok de i mi ve özellikle iki temel ünlü arasında bo umlanan, anlam ayırt edici de ere sahip biçimlerine de rastlanmaktadır. Yukarıdaki sekiz temel ünlüyü gösteren i aretler bölge üzerine yapılmı olan a ız çalı malarında sekiz temel ünlünün ortak i aretleri oldu u için bu çalı mada da aynı sesler oldu u gibi kullanılmı tir. Bölge ile ilgili taranan derleme ve incelemelerde, bu temel ünlülerden ba ka, farklı sıklıkta ve yaygınlıkta kullanılan, çe itli ayırt i aretleri ile i aretlenmi on dört ara ünlü tespit edilmi tir. Bu ünlülerin geçti i örnekler gösterilirken, son yıllarda yaygın olarak kullanılan, Türk Dil Kurumunun önerdi i ayırt i aretleri esas alınmı , aynı sesi kar ılayan farklı semboller tek bir ortak i aretle gösterilmi tir. Do u Anadolu a ızlarındaki ara ünlüleri esas almı bu çalı mada, di er bölge a ızlarındaki ara ünlülere örnek olan sözcükler, hiçbir de i iklik yapılmadan, alındıkları eserlerdeki ekilleriyle dipnotlarda verilmi tir.

1.1. Yarı Kalın Ünlüler

á⁸: Normal a ünlüsünden çene açısının dar durumda oynaklanması ve dilin çekik durumda iken bo umlanması ile ayrılır. Dil yüksekli i ve çene açısı bakımından a ünlüsü ile e ünlüsü arasında bo umlanan, bölgede çok rastlanan bir ünlüdür. Özellikle Arapça ve Farsçadan bu a ızlara geçmi yabancı kökenli kelimelerin telaffuzunda sıkça kar ıla ılır. Örneklere bakıldı nda bu sesin a > e de i imi sonucunda ortaya çıktı ı ve bu de i imin ara merhalesini temsil etti i görülür.

⁷ Volkan Co kun, agm, s. 44-45.

⁸ Zeynep Korkmaz, **Güney-Batı Anadolu A ızları, Sesbilgisi (Fonetik)**, DTCF Yay., Ankara 1956, s. 6; (Nev ehir ve Yöresi A ızları, I. C., Ses Bilgisi (Phonetique), TDK Yay., Ankara 1963, s. 30'da bu ünlü a'ya yakın, kalın e olarak tanımlanmı ve ile gösterilmi : gelec ım, yim mizi. gıdec z; aynı eserde a sembolü de a-e arası bir sese kar ılıklı kullanılmı tir, çünkü a'nın ince kar ılı ı e'dir); Ahmet Cafero lu, **Sivas ve Tokat llerinden Toplamalar**, TDK Yay., İstanbul 1944, s. XXIV; Tuncer Gülensoy, **Kütahya Yöresi A ızları**, TDK Yay., Ankara 1988, s. 20'de gidilc , gelc k mesel , sil h l yç Selahattin Olcay, **Do u Trakya Yerli A zı**, TDK Yay., Ankara 1995, s. 16'da süleseneba, uyurka, uçarka; Turgut Günay, **Rize li A ızları**, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara 1978, s. 39'da háyvan, átliam, áyalari; Hidayet Kemal Bayatlı, **Irak Türkmen Türkçesi**, TDK Yay., Ankara 1996, s. 338'de bâhr, bâhsi; Hüseyin Dallı, **Kuzeydo u Bulgaristan Türk A ızları Üzerine Ara tırmalar**, TDK Yay., Ankara 1976, s. 4; Emin Kalay, **Edirne li A ızları**, TDK Yay., Ankara 1998, s. 15; Necati Demir, **Ordu li ve Yöresi A ızları**, TDK Yay., Ankara 2001, s. 55'te áccük, odiyá, okiyálák, oláy, biçiyá, bilmiyá, turbá; Ahmet Gün en, **Kır ehir ve Yöresi A ızları**, TDK Yay., Ankara 2000, s. 18'de úváy; Fatma Özkan, **Osmaniye Tatar A zı**, TDK Yay., Ankara 1997, s. 9'da yá indá, áyde (haydi); Muhsin Kevser Nuri, **Erbil ve Amirli A ızları** (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Doktora Tezi), İstanbul 1987, s. 58'de álleke (zembil), m lüm; Mehmet Gece, **Azeri ivesi, Güney Azerbaycan A ızlarından, Serap A zı** (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1985, s. 6'da árgide, áddá, dáne, ássába; aban Do an, **Sivas Merkez İçe ve Köyleri A ızları** (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Van 2001, s. 21'de acámı, asdáli ; Turgut Tok, **Denizli li Güney ve Güneybatı A ızları** (Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Doktora Tezi), Denizli 2002, s. 18-19'da atı máye, zurnáyle, áşger; Hülya Pilancı, **Eski ehir ve Yöresi A ızları** (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 1991, s. 28'de bu ünlüyü ince a (palatal) olarak nitelendirir: l man mı, dan, p di n; M. Emin Eren, **Zonguldak li A ızları** (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Doktora Tezi), Ankara 1991, s. 41'de zám n, isá (ise), fálán; Mehmet Dursun Erdem-Esra Kirik, **Kahramanmara ve Yöresi A ızları**, Öncü Basımevi, Ankara 2011, s. 53'te yápyör, ayrán, ocám, iráçbellik; Mehmet Dursun Erdem-Güner Da delen, **Karabük ve Yöresi A ızları**, Karabük Valili i Yay., Karabük 2012, s. 47'de yássa mı , tükkan, hárpde, çáy.

Gemalmaz bu ünlü için “normal “e” ünlüsünden çene açısının nispeten geni lemi olması ile ayrılan, gerileme ile “â” bölgesine yakla an bir ünlüdür⁹” ifadesini kullanır. Ercilasun, bu ünlünün a ile e arasında bir orta damak ünlüsü oldu unu, genellikle a > e de i mesinin, Posof a zında ise daha çok e > a de i mesinin bir ara merhalesinde bulundu unu belirtir¹⁰. Bölge genelinde ünlülerdeki incelmeye ilimi ile ortaya çıkan bu ünlünün, bazı ünsüzlerin inceltme özelli i ve ünlü benze tirmelerinin sonucunda da olu tu u görülmektedir.

Çe itli a ız çalı malarında bu ses, yarı kalın ya da yarı ince bir orta damak ünlüsü, a-e veya e-a de i ikli inin bir ara merhalesi¹¹ olarak tanımlanır. Bu ünlüye bütün Türkiye Türkçesi a ızlarında sıkça rastlanır.

Gerileyici ünlü benze mesi yoluyla ünlü incelmeye Do u Anadolu a ızlarının karakteristik bir özelli idir. Bölgenin bazı yörelerinde, özellikle de batıya do ru gidildikçe, bu de i imin henüz tamamlanmadı ı ve bir ara merhale olarak bu yarı kalın á ünlüsünün ortaya çıktı ı görülür.

Genellikle Türkiye Türkçesi a ızlarının tamamında ortak olan bu ünlünün ortaya çıkı biçimi a ızlarda farklılık gösterir. Do u Anadolu a ızlarında gerileyici ünlü benze mesi yoluyla ünlü incelmeye nin bir ara basama ında bulunurken, Orta ve Batı Anadolu a ızlarında ilerleyici ünlü benze mesi yoluyla olu an ünlü kalınlı masının bir ara basama ını temsil eder.

Bu Çalı mada Kullanılan Simge	Di er Çalı malarda Kullanılan Kar ılıkları	Bu Simgeleri Kullanan Ara tırmacılar
á	á	Ercilasun, Buran, Buran-O ra , Günay, Acar, Karahan, Erten, Kalay, Özçelik, Küçükler, Gülseren, Demir, Gün en, F. Özkan, Özçelik-Boz, Gece, Tok, Tosun, Gönen, Özer, Eren, Özmen, Erdem-Kirik, Erdem-Da delen
		Gemalmaz
		Korkmaz
		Cafero lu
		Gülensoy
	a	Olcay
	â	Bayatlı
	â	Sa ır
	â / e	Dallı
		Nuri, . E. Özkan, Pilancı
	ä	Do an, Gökçur

⁹ Efrasiyap Gemalmaz, **Erzurum li A ızları II**, TDK Yay., Ankara 1995, s. 68.

¹⁰ Ahmet Bican Ercilasun, **Kars li A ızları –Ses Bilgisi-**, TDK Yay., Ankara 2002, s. 51.

¹¹ Age, s. 51; Ahmet Buran- erife O ra , **Elazı li A ızları**, Örnek Ofset Yay., Elazı 2003, s. 25.; Turgut Günay, **age**, s. 15; Sadettin Özçelik, **Urfa Merkez A zı**, TDK Yay., Ankara 1997, s. 13.

A rı: zâman, v rilecá , áşgerlu , buryá, ácayip¹²; **Artvin**: felán, gelán, zâman, geçmáz¹³; **Bingöl**: áhsene, háleb, ábáyı¹⁴; **Diyarbakır**: á amızı, áya ta, hámam, háyva, adár¹⁵; **Diyarbakır-Çermik/Çüngü** : álbise, ámma, arpáyı, içmá a, söyliyám, o ıyár, ordá, olırsá¹⁶; **Elazı** : erzürümdá, a lıyarák, ácele, ecába¹⁷; **Erzincan**: annámam, Emeri á¹⁸; **Erzurum**: töyhmá , düzmá , ya illár, aldılár¹⁹; **Gümü hane**: áskerde, biráz, ámamı, sáray, támam, ziyáde²⁰; **Kars**: vátán, yeyladá, ná, háp²¹; **Malatya**: demá, yimágen, yimák, gidecáhsın, áfándi, diyeráh²²; **Mu** : içán, álma, derkán, çarásız²³; **Tunceli**: dá, nencá, áya , adár²⁴; **Urfa**: bárabar, má le, áyatımda²⁵; **Van**: ártıdar, herálda, zâman, táhsil²⁶; **Van-Erci** : atá (II/A-79), biráz (VI/B-34), misáfir (VI/A-58)²⁷.

ı²⁸: Bölge a ızlarında çok sık görülen ı > i arası bir ünlüdür. Bölgede, özellikle de Do u Anadolu yerli a ızlarında, gerek kelime köklerinde gerekse sözcüklere getirilen eklerde bu ünlüye rastlanmaktadır. Ölçünlü Türkçede ı sesi gırtl a yakın bir yerde bo umlanır ve a ız oldukça darla ır. Bölgede ise bu ses bo umlanırken çıkı yeri hafif öne kaymakta ve oynaklanma ön damak sınırında olmaktadır. Günay bu sesin ı-i arası bir ses oldu unu; Gülensoy ve Zülfikar, söylenirken a zın ı'ya göre biraz daha açık oldu u için yarı kapalı bir ses oldu unu; Sa ır, orta dama ın ı'ye yakın bir noktasında, ön damak sınırında oynaklandı ını, i > ı de i imine e ilimli yerli a ızlarda

¹² Süleyman Efendio lu, "A rı li A ızları" *Turkish Studies nternational Periodicial For the Languages and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/5 Spring 2009, s. 808-840; Kâzım Köktekin, "Do ubayazıt A zının Ses Özellikleri", *A. Ü. Türkiyat Ara tırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 33, Erzurum 2007, s. 1-9.

¹³ İbrahim Ethem Özkan, *Ardanuç ve Yöresi A ızları* (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 1994, s. 3; Serpil Ersöz, "Artvin li Zeytinlik Köyü Manileri ve A ız Özellikleri", *Türk Dünyası ncelemeleri Dergisi*, C. X, S. 1, zmir 2010, s. 49-66.

¹⁴ Paki Küçükler, *Bingöl Merkez lçe ve Köyleri A ızları* (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Elazı 1988, s. 24.

¹⁵ Münir Erten, *Diyarbakır A zı*, TDK Yay., Ankara 1994, s. 3.

¹⁶ Sadettin Özçelik –Erdo an Boz, *Diyarbakır li Çüngü ve Çermik Yöresi A zı*, TDK Yay., Ankara 2001, s. 29-30.

¹⁷ Ahmet Buran, *Keban, Baskil ve A ın Yöresi A ızları*, TDK Yay., Ankara 1997, s. 21; Ahmet Buran- erife O ra , *age*, s. 25.

¹⁸ Mukim Sa ır, *Erzincan li A ızları*, TDK Yay., Ankara 1995, s. 19.

¹⁹ Efrasiyap Gemalmaz, *age*, s. 74.

²⁰ Murat Akçam, *Torul ve Kelkit Yöresi A ızları* (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999, s. 3.

²¹ A. Bican Ercilasun, *age*, s. 51.

²² Cemil Gülseren, *Malatya li A ızları*, TDK Yay., Ankara 2000, s. 42.

²³ Leyda Özmen, *Mu Merkez A zı* (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Elazı 2007, s. 26.

²⁴ İbrahim Tosun, *Çemi gezek, Pertek ve Hozat Yöresi A ızları*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Elazı 1996, s. 31.

²⁵ Sadettin Özçelik, *age*, s. 13.

²⁶ Engin Gökçur, *Van ve Merkez Köyleri A ızları* (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Van 2006, s. 5.

²⁷ Suat Tonuç-Hasan Engenç, *Erci A zı*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Lisans Tezi), Van 1996.

²⁸ Zeynep Korkmaz, *age*, s. 7; Ahmet Cafero lu, *age*, s. XXIV; Tuncer Gülensoy, *age*, s. 21'de uyvu cekl şç Turgut Günay, *age*, s. 40'ta ız, bılurum; Hidayet Kemal Bayatlı, *age*, s. 339'da günü, düğüni, kimi, ndiri, g lin; 348'de nehri, e rı; Hüseyin Dalli, *age*, s. 4; Necati Demir, *age*, s. 56'da açıye, aldıysa, bıraz, ayı , mısır, ní an; Ahmet Gün en, *age*, s. 20-21'de cırd, yi ít, anamır, p tí , sallanı sallanı; Fatma Özkan, *age*, s. 9'da íne (yine), ırđi (girdi); Mehmet Gece, *agt*, s. 7-8'de açıldile, çiz í, yohdı; aban Do an, *agt*, s. 22'de mezerlí , genellí le, asgerlí ; Turgut Tok, *agt*, s. 21'de talımat, romatızma; M. Emin Eren, *agt*, s. 42'de arıyí, oralı, atmí ; Mehmet Dursun Erdem-Esra Kirik, *age*, s. 56'da burıye, hacı, çí ardırı ; Mehmet Dursun Erdem-Güner Da delen, *age*, s. 50'de danacı, mısır, yımı amı , om í.

kalın ünsüzlerden sonra olu an bir de erde oldu unu belirtir²⁹. Ercilasun, bu sesin ı ile i arasında bir ünlü oldu unu, ünlü benze mesi ve y'nin inceltici etkisiyle ortaya çıktı ını, Buran-O ra , yarı kalın veya yarı ince bir ünlü oldu unu belirtmektedirler³⁰.

Bu Çalı mada Kullanılan Simge	Di er Çalı malarda Kullanılan Kar ılıkları	Bu Simgeleri Kullanan Ara tırmacılar
í	í	Ercilasun, Buran, Buran-O ra , Günay, Acar, Karahan, Özçelik, Küçükler, Demir, Gün en, F. Özkan, Özçelik-Boz, Gece, Tok, Özer, Tosun, Eren, Do an, Gökçur, Özmen, Erdem-Kirik, Erdem-Da delen
	ı	Gemalmaz
	ı	Korkmaz
	i	Cafero lu
	ı	Gülensoy, Erten, . E. Özkan
		Zülfikar
	ı / i	Bayatlı
	ı / i	Sa ır
	ı / i	Dallı
	ı	Öztürk

A rı: ísla , yapırđ , gelmđ ı , ba lıyırım, elđniz³¹; **Artvin:** sí iyer³²; **Bingöl:** seçdđler, onba ilk, geldđ, bđngöldá³³; **Bingöl-Karlıova:** çıpla , hácı, çı íyor, çı mđyor³⁴; **Bitlis:** bđlú, bđz, íz, menđm, zerđne, evđne³⁵; **Diyarbakır:** annedđr, delidđr, senđn, derdđn, bđz³⁶; **Diyarbakır-Çermik/Çüngü :** ífa , çalı ırlarmđ , bo tamđ , a mđ u , g dđr, gelđr, ba tí, bi irdđ, süpürdđ³⁷; **Elazı :** sarılmđ , karısđnđ, kızlerđ, sizđn³⁸; **Erzincan:** vurdđm, ayıp, olıyđ, çđ , borđ, apđ³⁹; **Erzurum:** íssi, sıca , çđ mi , alđr, ba lđllar, o íram⁴⁰; **Gümü hane:** gđs, gđzđm, ír íz, çđ di,

²⁹ Turgut Günay, **age**, s. 15; Tuncer Gülensoy, **age**, s. 21; Hamza Zülfikar, "Van Gölü Çevresi A ızlarının Özellikleri", **Ömer Asım Aksoy Arma anı**, TDK Yay., Ankara 1978, s. 302; Mukim Sa ır, **age**, s. 23.

³⁰ A. Bican Ercilasun, **age**, s. 53; Ahmet Buran- erife O ra , **age**, s. 28.

³¹ Süleyman Efendio lu, **agm**, s. 808-840.

³² Serpil Ersöz, **agm**, s. 49-66.

³³ Paki Küçükler, **agt**, s. 26.

³⁴ Osman Özer, **Karlıova ve Yöresi A ızları** (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Elazı 1990, s. 22.

³⁵ Hamza Zülfikar, **agm**, s. 301, 311.

³⁶ Münir Erten, **age**, s. 4.

³⁷ Sadettin Özçelik -Erdo an Boz, **age**, s. 31.

³⁸ Ahmet Buran, **age**, s. 22; Ahmet Buran- erife O ra , **age**, s. 28.

³⁹ Mukim Sa ır, **age**, s. 22-23.

⁴⁰ Efrasiyap Gemalmaz, **age**, s. 78.

gomi ím, heríf⁴¹; **Kars**: ta díye, babasýnen, geldíz, ba ír, gidí átı, tabí⁴²; **Mu** : onlarí, varmí , dumanlí⁴³; **Tunceli**: bizím, istisín, bením, senín, herifi, ímdi⁴⁴; **Urfa**: bíz, lemí, evlerí, g ttí, heremíz, bením, bí e⁴⁵; **Van**: cendírme, emír, Kírmízi, demír, bením⁴⁶; **Van-Erci** : fa ír (II/E-26), zehír (V/B-149), iblíf (VI/C-77), tebdír (VII/A-7), bacím (VII/A-113)⁴⁷.

Ö⁴⁸: Yarı ince, bo umlanma noktası orta damak sınırına kayan, o ile ö arası⁴⁹ bir ünlüdür. Genellikle art ünsüzler yanında görülür. Öndamakta olu an yarı açık ö ünlüsünün bo umlanma noktasının orta damak sınırına kayması ile olu ur. Yerli a ızlarda kalınlı an ünsüzlerden önce ve sonra kullanılmaktadır, geni bir kullanım alanına sahiptir⁵⁰.

Ercilasun, bu ses için “o ile ö arasında yarı ince bir ünlüdür. Hanak Türkmenlerinde sistemli olarak görülür. y’nin ve yazı dilinin etkisiyle ortaya çıkmaktadır: ediyórum, vuruyór, diyór, bulamıyórum. Bu özellik Posof’un Binba ı Eminbey buca ında da yazı dilinin etkisinde olan ki ilerde görülmektedir: bıra ıyór, g diyórum. Yine Hanak Türkmenlerinin Damal buca ındakilerde , , seslerinin kalınlı tırıcı etkisiyle ortaya çıkan ó sesi, bunları orta, batı, kuzey ve güney Anadolu Türkmen ve Yörüklerine ba lar: óyün, ónüden, ó redi, yón, ónderdi. Öteki Kars a ızlarında seyrek: óye, ó num⁵¹” açıklamasını yapmaktadır.

⁴¹ Turgut Acar, **Gümü hane ve Yöresi Halk A ızları** (Atatürk Üniviversitesi Yayınlanmamı Doçentlik Tezi), Erzurum 1982, s. 16.

⁴² A. Bican Ercilasun, **age**, s. 53.

⁴³ eyda Özmen, **agt**, s. 27.

⁴⁴ brahim Tosun, **agt**, s. 34.

⁴⁵ Sadettin Özçelik, **age**, s. 14.

⁴⁶ Engin Gökçur, **agt**, s. 7.

⁴⁷ Suat Tonuç-Hasan Engenç, **age**.

⁴⁸ Zeynep Korkmaz, **age**, s. 8’de oy , orü , ost ; Ahmet Cafero lu, **age**, s. XXIV’te öprü, ö üz, göz; Tuncer Gülensoy, **age**, s. 21-22’de n_ölcümiş, böyl_ölur; Turgut Günay, **age**, s. 40’ta örde , sóyle-, ótüz, ómrukçi; Hidayet Kemal Bayatlı, **age**, s. 339’da g r; Leyla Karahan, **Anadolu A ızlarının Sınıflandırılması**, TDK yay., Ankara 1996, s. VII; Hüseyin Dalli, **age**, s. 4; Necati Demir, **age**, s. 57’de görev, kótü, kóy, góbek, önemli, dóver, önce; Ahmet Gün en, **age**, s. 21’de nümür, bbn, süne, özel, ölge, ótü, órümce, óyün; Fatma Özkan, **age**, s. 10’da óynür, órdim, óyli; aban Do an, **agt**, s. 22’de dó erbiçer, gólet, góerçin, óbür; Turgut Tok, **agt**, s. 22-23’te tıra tór, senatór, anórmel; Hülya Pilancı, **agt**, s. 30’da g çdü, g ndürsün, g yn m; M. Emin Eren, **agt**, s. 43’te bu ünlünün yaygın oldu unu ve , , , ünsüzlerinin kalınlı tırıcı etkisi ile ortaya çıktkı ını belirtmektedir: óy, özel, ó , órümcesi, dóvelle; Mehmet Dursun Erdem-Esra Kirik, **age**, s. 57’de dó mú , óre, ó üz, dórt; Mehmet Dursun Erdem-Güner Da delen, **age**, s. 51’de özel, yó arı, ófte, dó tü.

⁴⁹ Tuncer Gülensoy, **age**, s. 22; Mukim Sa ır, **age**, s. 24; Ahmet Buran- erife O ra , **age**, s. 28.

⁵⁰ Ahmet Cafero lu, **age**, s. XV.

⁵¹ A. Bican Ercilasun, **age**, s. 53-54.

Bu Çalı mada Kullanılan Simge	Di er Çalı malarda Kullanılan Kar ılıkları	Bu Simgeleri Kullanan Ara tırmacılar
ó	ó	Ercilasun, Buran, Buran-O ra , Günay, Bayatlı, Karahan, Özçelik, Küçükler, Gün en, F. Özkan, Özçelik-Boz, Tok, Gönen, Özer, Tosun, Eren, Do an, Erdem-Kirik, Erdem-Da delen
	o	Korkmaz
	ö	Cafero lu
		Gülensoy, . E. Özkan, Pılandı
	ô	Erten
	ò	Demir
	o / ö	Sa ır
	o / ö	Dallı

Artvin: kóylerimdur, stanbóli, kóprinun⁵²; **Bingöl:** gólleri, kór, kóylerden⁵³; **Bingöl-Karlıova:** kóm, kóçerlerin⁵⁴; **Bitlis:** kór, óyun (ö ün)⁵⁵; **Diyarbakır:** gór, górinde⁵⁶; **Diyarbakır-Çermik/Çüngü :** görmedim, óliyu (óliuyoruz), óperu , órgendi, óte, óteki, ondórd⁵⁷; **Elazı :** görürsaz, dórT, gól, órum⁵⁸; **Erzincan:** do dór, salón, yavó, gór-, móh erem, sinór⁵⁹; **Gümü hane:** aliyór, bóyle, kóye, diyór, kór⁶⁰; **Kars:** vuruyór, diyór, bulamyórum, óyün, ónderdi⁶¹; **Tunceli:** dóni, óre, óküz, góvulları⁶²; **Urfa:** kór⁶³; **Van-Erci :** tóba (I/D-4), bóle (I/B-9⁶⁴).

ú⁶⁵: u ile ü arasında yuvarlak, dar, yarı kalın veya yarı ince bir ünlüdür. Bölge a ızlarında özellikle eklerde görülen yuvarlakla ma neticesinde i sesi yuvarlakla ırken u veya ü yönünde tam durula mayarak ikisi arasında bir yere sahip olan bu sese dönü ür.

⁵² brahim Ethem Özkan, **agt**, s. 4; Serpil Ersöz, **agm**, s. 49-66.

⁵³ Paki Küçükler, **agt**, s. 27.

⁵⁴ Osman Özer, **agt**, s. 23.

⁵⁵ Mehmet Emin Gönen, **Van Gölü Kuzey Havzası A ızları** (Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır 2003, s. 13.

⁵⁶ Münir Erten, **age**, s. 4.

⁵⁷ Sadettin Özçelik –Erdo an Boz, **age**, s. 32.

⁵⁸ Ahmet Buran, **age**, s. 23; Ahmet Buran- erife O ra , **age**, s. 28.

⁵⁹ Mukim Sa ır, **age**, s. 24.

⁶⁰ Murat Akçam, **agt**, s. 4.

⁶¹ **Age**, s. 53-54.

⁶² brahim Tosun, **agt**, s. 36.

⁶³ Sadettin Özçelik, **age**, s. 15.

⁶⁴ Suat TONUÇ-Hasan Engenç, **agt**.

⁶⁵ Zeynep Korkmaz, **age**, s. 7'de bu ünlünün damak ünsüzlerinin kalınlı tırıcı etkisiyle olu tu unu belirterek **un**, **uz**, **uzlük** örneklerini verir; Ahmet Cafero lu, **age**, s. XXV; Tuncer Gülensoy, **age**, s. 22'de n, lüp, kil metre; Turgut Günay, **age**, s. 40'ta düz, úzel, úpe ; Leyla Karahan, **age**, s. VII; Hüseyin Dallı, **age**, s. 4; Necati Demir, **age**, s. 57'de búyday, dú úyok, gücümüz, güne e, kótú, kúsmü , tecavúz; Ahmet Gün en, **age**, s. 22'de dógününde, úvetsiz, dúrúr, úlleri, úçcükleri, úle iller; Fatma Özkan, **age**, s. 10'da úninde, úk (gök); Mehmet Gece, **agt**, s. 9'da ábül,

A ız bo lu unda ü ile u arasında, u'dan çok ü'ye yakın bir yerde bo umlanan bu ünlünün, Cafero lu “ü” ile “u” arasında, fakat ü'ye oranla daha fazla bo az gerisinde söylenen, u'ya kaçan bir ses oldu unu⁶⁶, Sa ır ortadamak bölgesinde, dil sırtının orta dama nın ön kısmına yükselmesi ile oynaklanan, kalınlı mı bir ü ünlüsü oldu unu belirtir⁶⁷.

Ercilasun, u ile ü arasında bulunan bu ünlünün Hanak'ın Damal buca nda , , ; di er Türkmen köylerinde ise sesinin kalınlı tırıcı etkisiyle ortaya çıktı mı ve Damal Türkmenlerini di er Anadolu Türkmen ve Yörüklerine ba layan önemli bir unsur oldu unu vurgulayarak bu ba lanıyı ve söz konusu ünlüleri meydana getiren sebebin de k > ve g > de i meleri oldu unu söylemektedir⁶⁸.

Bu Çalı mada Kullanılan Simge	Di er Çalı malarda Kullanılan Kar ılıkları	Bu Simgeleri Kullanan Ara tırmacılar
ú	ú	Ercilasun, Buran, Buran-O ra , ünay, Acar, Karahan, Küçüker, Demir, Gün en, F. Özkan, Özçelik-Boz, Gece, Tok, Özer, Tosun, Eren, Do an, Erdem-Kirik, Erdem-Da delen
	u	Korkmaz
	u	Cafero lu
		Gülensoy, . E. Özkan, Pilancı
	u / ü	Sa ır
	u / ü	Dallı
		Gökçur

A rı: erzürümde, otobús, apanursún, açu gözlülú⁶⁹; **Artvin:** ún, úlan, senúr, derdúv, dúnya⁷⁰; **Bingöl:** Kúfretti, úçyüz, götüriken⁷¹; **Bingöl-Karhova:** sú, yúsúf, húcım⁷²; **Bitlis:** kömúr, gelúrdi, babasidú, fikrúmden, gelú⁷³; **Diyarbakır-Çermik/Çüngü :** berú, gúnde, gúlen, ótúrdi, núfús, úç, ókúzúmúz, úkúr⁷⁴; **Elazı :** gündúz, úçú, ústúnda, úfa⁷⁵; **Erzincan:** úrt, o úlümüz, dawúl, mehğúm, búrda⁷⁶; **Gümü hane:** olúr, pút, ú, g ttú , yú sa , súdí⁷⁷; **Kars:** beyú sun, o úz,

údretilidi; aban Do an, **agt.** s. 23'te e sú , de mú , gúziin, húcım; Turgut Tok, **agt.** s. 24'te gúlyabanı, búdeyi, çúnkü, dú mana; Hülya Pilancı, **agt.** s. 30'da g tme, g l , g r r, y z ne; M. Emin Eren, **agt.** s. 43'te ótú, yú , ú úr, úççú ; Mehmet Dursun Erdem-Esra Kirik, **age.** s. 58'de durúyö, hocúyá, onu úyó , dú an; Mehmet Dursun Erdem-Güner Da delen, **age.** s. 52'de cúvap, yáyú , açú , yúmu a .

⁶⁶Ahmet Cafero lu **Güney-Do u llerimiz A ızlarından Toplamalar**, TDK Yay., stanbul 1945, s. 15.

⁶⁷Mukim Sa ır, **age.** s. 26.

⁶⁸A. Bican Ercilasun, **age.** s. 54.

⁶⁹Süleyman Efendio lu, **agm.** s. 808-840.

⁷⁰brahim Ethem Özkan, **agt.** s. 4; Serpil Ersöz, **agm.** s. 49-66.

⁷¹Paki Küçüker, **agt.** s. 27.

⁷²Osman Özer, **agt.** s. 23.

⁷³Hamza Zülfikar, **agm.** s. 311.

⁷⁴Sadettin Özçelik –Erdo an Boz, **age.** s. 32.

⁷⁵Ahmet Buran, **age.** s. 23; Ahmet Buran- erife O ra , **age.** s. 28.

⁷⁶Mukim Sa ır, **age.** s. 25-26.

dü duydú , bo ún, únüz, dedúm, onu yórdúm (onu gördüm)⁷⁸; **Tunceli**: çekerdúm, geldúm, nedúr, nı enún, cümörtesi⁷⁹; **Van**: üzüm, üzüyüni, úsTün, úzerlig⁸⁰; **Van-Erci** : túl ı (II/E-3), ölmú (I/A-122), öldúrúr (I/A-283), súrdúler (I/B-19)⁸¹.

1.2. Yarı Dar Ünlüler

â⁸²: a ile ı arasında, yarı dar bir ünlüdür. y sesinin etkisiyle olu ur ve bölge a ızlarında seyrek olarak görülür. Ercilasun bu sesi a'nın altında küçük bir ters v ile göstermiştir. a ı de i iminin ara merhalesinde ortaya çıkan â sesine çok az örnekte rastlanır. Çünkü bölge genelinde y ünsüzü yanında a ı de i imi tamamlanmış , y'nin inceltici etkisiyle bölgede bu de i imin daha ileri bir merhalesi olarak a ı de i imleri ortaya çıkmıştır.

Bu Çalı mada Kullanılan Simge	Di er Çalı malarda Kullanılan Kar ılıkları	Bu Simgeleri Kullanan Ara tırmacılar
â	â	Buran, Küçükler, Gülseren, Demir, Gün en, Gece, Özer, Tosun, Eren, Özmen, Erdem-Kirik, Erdem-Da delen
		Gemalmaz
		Korkmaz, Gülensoy
	a	Ercilasun, Acar
	à	Günay
	â	Pılançı
	/ ı	Dallı
		Tok

A rı: bulamayajam, sonra⁸³; **Bingöl**: cebrâyil, mısála, fâKat⁸⁴; **Bingöl-Karhova**: vállayi, ancağ, ağılamaya, dâwara, mâğaraya⁸⁵; **Elazı** :⁸⁶; **Erzurum**: a lanâm, evlânana, evât, evâl, faKat⁸⁷;

⁷⁷ Turgut Acar, **age**, s. 16-17.

⁷⁸ **Age**, s. 54.

⁷⁹ brahim Tosun, **agt**, s. 36.

⁸⁰ Engin Gökçur, **agt**, s. 9.

⁸¹ Suat Tonuç-Hasan Engenç, **agt**.

⁸² Zeynep Korkmaz, **age**, s. 9; (NYA, 29'da bu ünlü için i aretini kullanmış : tar na, arab ya); Tuncer Gülensoy, **age**, s. 19'da ft , am , ç m ır, çorb , r de ; Turgut Günay, **age**, s. 41'de portâkal, kamaraya; Hüseyin Dallı, **age**, s. 4; Necati Demir, **age**, s. 56'da açılacak, soracak, alacağsın örneklerinde de görüldü ü gibi daha çok gelecek zaman ekinde ortaya çıkar; Ahmet Gün en, **age**, s. 17'de paraya, arabaya, yihâyan; Mehmet Gece, **agt**, s. 7'de alâll , sınıfdayam, çalâla; Turgut Tok, **agt**, s. 19'da ba ın , bulm yan, anc ; Hülya Pılançı, **agt**, s. 28'de annâmi , sâba, s nâ, balâmi ; M. Emin Eren, **agt**, s. 41'de olâcağ, yapâcağ; Mehmet Dursun Erdem-Esra Kirik, **age**, s. 54'te aynâ, ğaynâna, zâman; Mehmet Dursun Erdem-Güner Da delen, **age**, s. 47'de orâyâ, ğapadâcam, sarâcan, arabâynan.

⁸³ Süleyman Efendio lu, **agm**, s. 808-840.

⁸⁴ Paki Küçükler, **agt**, s. 25.

⁸⁵ Osman Özer, **agt**, s. 21.

⁸⁶ Ahmet Buran, **age**, s. 21'de bu sesin seyrek olarak kullanıldığını söylemektedir.

⁸⁷ Efrasiyap Gemalmaz, **age**, s. 73-74.

Gümü hane: oğlağan, aşşağa, sorâ, peşinâ, vallâ⁸⁸; **Kars:** hardâydn, o urrâyan, almâyı⁸⁹; **Malatya:** arâya, ginâya, parâyı⁹⁰; **Mu :** olasân, bacısıyâm, ba larâm⁹¹; **Tunceli:** orâya, mâ ara, dâ⁹².

⁹³: Kapalı e sesidir. Bugün yazı dili alfabesinde gösterilmemektedir. Yumu ak dama a göre ortada söylenir. Dil sırtı a sesine göre daha kabarıktır. Yarı alçak bir ses sayılır. Çene açısı yarı açıktır. Fransızcadaki é sesine benzer, PA'nın e biçiminde sembolle tirdi i sestir⁹⁴.

Ercilasun, bu sesin e ile i arasında dar ve kapalı bir e ünlüsü oldu unu, Kars a ızlarında en belirgin ekilde “g t” fiil kökünde hissedildi ini, yörede öyle, böyle, eyle-, keyif kelimelerinin de le, b le, yle, k f ekinde söylendi ini belirtmektedir⁹⁵. Ona göre ünlüsü, Kars a ızlarında bazı kelimelerde sürekli (h , h ç, b çara, v ran), bazılarında ise arada bir (n saat, f an, b l aha, d v, l riye, s hir) görülür. Eski Türkçedeki i'den geli en ünlüsüne de bölgede hem Azeri ve Terekeme a ızlarında hem de yerli a ızlarda sistemli olarak rastlanır (tme, v rreri , d yir, l, n rden, y rde). Terekeme ve Posof yerli a ızlarının imdiki zaman eki ise – r'dir (bilm rdi, at r, bil rdi, dü iy r)⁹⁶.

Do u Anadolu a ızlarında, Azerbaycan Türkçesi ölçünlü dili ve a ızlarında, Irak Türkmen a ızlarında, bugün Türkiye Türkçesi ölçünlü dili ile di er Anadolu a ızlarında e veya i biçiminde söylenen pek çok kelime, kapalı e ile söylenir. Kapalı e () Eski Türkçeden beri dilde var olan, u anda Azerbaycan Türkçesi ve Do u Anadolu a ızlarında yaygın ve sistemli olarak kullanılan bir ünlüdür. Bölge a ızları ölçünlü dille kar ıla tırıldı nda kapalı e ()nin u ekillerde ortaya çıkt ı görülür:

Türkiye Türkçesi yazı dilinde e ile gösterilen kapalı sesi aslında standart dili konu anlarda da normal e'den biraz daha kapalı söylenmektedir. Fakat bu durum birkaç sözcükle sınırlı kalmaktadır (el, ver-, de-, ye-, be gibi). Bölge a ızlarındaki e dönü ümü alınma sözcükleri ve ek ünlülerini de kapsayacak derecede yaygınla mı ve sistemlidir.

Yazı dilinde e ya da i olarak kullanılan bu ünlü yöre a ızlarında henüz durula madı ndan olarak kullanılır. e ile i arasında bo umlanan, ince ve yarı kapalı ünlüsü bu sahada bolca

⁸⁸ Turgut Acar, *age*, s. 21.

⁸⁹ A. Bican Ercilasun, *age*, s. 51.

⁹⁰ Cemil Gülseren, *age*, s. 43.

⁹¹ eyda Özmen, *agt*, s. 26.

⁹² brahim Tosun, *agt*, s. 31.

⁹³ Ömer Asım Aksoy, *Gaziantep A zı I, Gramer (Fonetik-Morfoloji-Sentaks)*, TDK Yay., stanbul 1945, s. 9'da yér, sél, gétmek, érken; Zeynep Korkmaz, *age*, s. 5; (NYA, s. 34'te erkenden, yedi, et-, ver-, en-); Ahmet Cafero lu, *age*, s. XXIV; Tuncer Gülensoy, *age*, s. 21'de d ye d ye, y nir, y di, v r-, evin , gin ; Turgut Günay, *age*, s. 41'de dè-, yaylèya, nèhayet; Hidayet Kemal Bayatlı, *age*, s. 337'de y l, b l, b , g çm sin, -, t-, v-, y mek; Leyla Karahan, *age*, s. VII; Hüseyin Dalli, *age*, s. 4; Emin Kalay, *age*, s. 15'te léra; Necati Demir, *age*, s. 56'da d llerdi, d yirmene, g ride, g tsem, h ç, niye; Ahmet Gün en, *age*, s. 19-20'de d rler, g tse, v rdi, rmi , y rle mi , g ce; Fatma Özkan, *age*, s. 9'da y di, yyi, b rse; Muhsin Kevser Nuri, *agt*, s. 58'de ünlünün uzun biçimine de örnekler vemi tir: h, g ç, k ke, g tti, y ri-; Mehmet Gece, *agt*, s. 7'de delle, h , b yle, g decehler; aban Do an, *agt*, s. 21'de herk s, sen ye, isd yerék; Turgut Tok, *agt*, s. 20'de g ce, öldürm ye, g tdil ; Hülya Pilancı, *agt*, s. 29'da g tmi , d y , kes ller, n rde; M. Emin Eren, *agt*, s. 41-42'de g ç-, v -, g y-, let-, y ti - fiillerinde sistemli; den, n ce, b , l, g ri, le, yi, gelây , olây kelimelerinde ise systemsiz olarak kullanıldı mı söyler; Mehmet Dursun Erdem-Esra Kirik, *age*, s. 55'te y rden, g tdi, s kiz, ç kip; Mehmet Dursun Erdem-Güner Da delen, *age*, s. 49'da par ynan, g ce, b ton, m yve, b ton, g tdin.

⁹⁴ Hamza Zülfikar, *agm*, s. 302.

⁹⁵ A. Bican Ercilasun, *age*, s. 51.

⁹⁶ *Age*, s. 51-52.

Bu Çalı mada Kullanılan Simge	Di er Çalı malarda Kullanılan Kar ılıkları	Bu Simgeleri Kullanan Ara tırmacılar
		Ercilasun, Zülfikar, Buran, Buran-O ra , Olcay, Bayatlı, Sa ır, Karahan, Özçelik, Küçüker, Demir, Gün en, F. Özkan, Özçelik-Boz, Nuri, Gece, Do an, . E. Özkan, Gönen, Özer, Tosun, Eren, Gökçur, Özmen, Erdem-Kirik, Erdem Da delen
	e / ε	Gemalmaz
	e	Korkmaz
		Cafero lu, Gülensoy, Acar, Erten, Tok, Pilancı
	é	Aksoy, Kalay
	è	Günay
	ë	Gülseren
	/ î	Dallı

A rı: le, g ne, b le, yan , y r, lçi, tiyar, g t⁹⁹; **Artvin:** v rin, h lk, g t-, y miye, m¹⁰⁰; **Bingöl:** an si, mrın, y ra, p ri an, rdır, b la, d dı, tTı, Kız r, yap rim¹⁰¹; **Bitlis:** v rmedi, v re, rmeni, lese¹⁰²; **Bitlis-Adilcevaz/Ahlat:** de, c hezler, h sabi, b yaz, k fine, p ine, ek¹⁰³; **Diyarbakır:** b le, le, rken, yile ti¹⁰⁴; **Diyarbakır-Çermik/Çüngü :** b , tiyatlı , le, y niler, y r¹⁰⁵; **Elazı :** h ç, ltimas, lan, v ran, hsan, z her¹⁰⁶; **Erzincan:** n-, g t-, yle¹⁰⁷; **Erzurum:** l, r, d -, y r, cam , atm , hdiyar, hdimal, hmal, hya¹⁰⁸; **Gümü hane:** yce, diyem, y t ca , y di, y ni e, itdim, p en, h , g t-, g ç-, gidiy rik, ory , ord , b le¹⁰⁹; **Kars:** g tdin, le, b le, k f, h , b çara, v ran, d v, s hir¹¹⁰; **Malatya:** g yerdik, g tmi , ner, htıyar, idiyoh¹¹¹; **Mu :** h ç, g tmi , f lan¹¹²; **Tunceli:** g TTı, b le, te, rli, had , k f, bé ,

⁹⁹ Süleyman Efendio lu, agm, s. 827.

¹⁰⁰ İbrahim Ethem Özkan, agt, s. 4; Serpil Ersöz, agm, s. 49-66.

¹⁰¹ Paki Küçüker, agt, s. 25.

¹⁰² Hamza Zülfikar, agm, s. 302.

¹⁰³ Mehmet Emin Gönen, agt, s. 12-13.

¹⁰⁴ Münir Erten, age, s. 3.

¹⁰⁵ Sadettin Özçelik-İrdo an Boz, age, s. 30.

¹⁰⁶ Ahmet Buran, age, s. 21; Ahmet Buran- erife O ra , age, s. 27.

¹⁰⁷ Mukim Sa ır, age, s. 21.

¹⁰⁸ Efrasiyap Gemalmaz, age, s. 76-77; Selahattin Olcay, **Erzurum A zı**, TDK yay., Ankara 1995, s. 20.

¹⁰⁹ Turgut Acar, age, s. 22-23.

¹¹⁰ A. Bican Ercilasun, age, s. 51.

¹¹¹ Cemil Gülseren, age, s. 43.

¹¹² Eyda Özmen, agt, s. 27.

yidi¹¹³; **Urfa**: g t-, lere, d yi ki, b le, k f, le, n çe¹¹⁴; **Van**: pol s, yané, dam, han, vle, le, b le, rli, m ymín¹¹⁵; **Van-Erci** : may (II/E-23), yi (IV/B-13), h (VII/A-64), rkek (VII/B 193)¹¹⁶.

ô¹¹⁷: Zülfikar'ın "Van Gölü havzasında daha çok olmak fiilinde açık bir biçimde duyulur¹¹⁸" dediği ve (ldi, lmi) biçiminde i aretlediği sestir. Dudakların büzülmesi bakımından u sesinin özelliklerine yaklaşıır. A ız durumuna göre yarı kapalı bir sestir. Bölgedeki a ız incelemelerinde o-u arası bir ses olarak ço unlukla üstü noktalı o (ô) ile gösterildiğinden, bu çalı mada da aynı sembolün kullanılması uygun görülmü tür.

Bu Çalı mada Kullanılan Simge	Di er Çalı malarda Kullanılan Kar ılıkları	Bu Simgeleri Kullanan Ara tırmacılar
ô	ô	Demir, Gün en, F. Özkan, Gece, . E. Özkan, Özer, Eren, Erdem-Kirik, Erdem-Da delen
	o	Korkmaz, Gemalmaz
	ô	Zülfikar, Sa ır, Karahan, Do an
	û	Gülensoy
	u	Ercilasun
	ò	Günay
	ô /	Buran, Tosun
	/ û	Dallı
		Olçay
		Acar, Gökçur
		Tok

Artvin: tömbül¹¹⁹; **Bingöl-Karhova**: vurıyordum, istiyörsün, ölmasa, çöğ, zör¹²⁰; **Bitlis**: öldi, ölmüş, ögende, ölü¹²¹; **Elazı** : öraye, bönü, dödä ı, sörfä, böbasına, öyandi¹²²; **Erzincan**:

¹¹³ brahim Tosun, **agt**, s. 32-33.

¹¹⁴ Sadettin Özçelik, **age**, s. 13.

¹¹⁵ Engin Gökçur, **agt**, s. 6-7.

¹¹⁶ Suat TONUÇ-Hasan Engenç, **agt**.

¹¹⁷Zeynep Korkmaz, **age**, s. 10; (NYA, s. 30'da bu ünlüyü ô ile göstermi : óssur, gidiyó , ördan); Tuncer Gülensoy, **age**, s. 22'de ûnnar, ûndan, gülü türüyü, ûrda; Selahattin Olçay, **age**, s. 16'da b nla, b rda, b rya; Turgut Günay, **age**, s. 41'de ò lum, kòv, takònya; Leyla Karahan, **age**, s. VII; Hüseyin Dallı, **age**, s. 4; Necati Demir, **age**, s. 57'de böriye, dövarsa, göyarsın, ördan, söradan; Ahmet Gün en, **age**, s. 22'de ğut'lÄössur, örd ; Fatma Özkan, **age**, s. 10'da söfra, döçent, ön, örman; Mehmet Gece, **agt**, s. 8'de ördä, öyanı, ölar, önnarı; aban Do an, **agt**, s. 23'te övalyor, onturöl, do dôr, yö arı; Turgut Tok, **agt**, s. 23'te kaTastr , pat z, ç val, rda; M. Emin Eren, **agt**, s. 43'te yökardan, ô, öndan; Mehmet Dursun Erdem-Esra Kirik, **age**, s. 57'de önnarı, ördä, yöhärda; Mehmet Dursun Erdem-Güner Da delen, **age**, s. 51-52'de öndan, çöğ, gölağlarım.

¹¹⁸ Hamza Zülfikar, **agm**, s. 304.

¹¹⁹ Serpil Ersöz, **agm**, s. 49-66.

¹²⁰ Osman Özer, **agt**, s. 24.

¹²¹Hamza Zülfikar, **agm**, s. 304, 311.

çavò , camò ¹²³; **Erzurum**: bò, yahò, çòh, ònna, dòndü, örtüsü, söz¹²⁴; **Gümü hane**: bò da, hamòrunu, yò udi, òhari¹²⁵; **Kars**: oturòr, olòrdu, olòr, goymòr¹²⁶; **Tunceli**: sòrfa, òlan, òrğa i, òhari, gòl ¹²⁷; **Van-Erci** : deyò (II/B-34), òttuz (VI/A-13), tòKaTnan (V/A-19), sò anlari (V/B-24)¹²⁸.

ö¹²⁹: Bölge a ızlarında ünlü geni lemesinin ara merhalesini temsil eden ö-ü arası bir ünlüdür. Azeri Türkçesi ölçünlü dili ve a ızlarında ü ö de i mesinin oldu u örneklerin, Do u Anadolu yerli a ızlarında bu de i menin ara merhalesinde bulundu u ve ü-ö arası, yarı geni ö ünlüsü ile söylendi i görölür.

Bu Çalı mada Kullanılan Simge	Di er Çalı malarda Kullanılan Kar ılıkları	Bu Simgeleri Kullanan Ara tırmacılar
ö	ö	Demir, F. Özkan, Özer, Özmen, Tosun, Erdem-Kirik, Erdem-Da delen
	ö	Korkmaz
	ü	Ercilasun
		Zülfikar
	ü°	Buran
	ö / ü	Sa ır
	ö / ü	Dallı
	ü	Acar
		Tok
ö / ü	Eren	

Bingöl-Karhova: köye, götürdi, söle-¹³⁰; **Elazı** : yölu, oturduh, ròm, gòvatım, nòvat, dökuz¹³¹; **Erzincan**: böük, ölü, göde, hükömdar, hörmet¹³²; **Gümü hane**: beyüyör, ö ari, yörüme¹³³; **Kars**: görörem, süpürör, söylöm¹³⁴; **Mu** : böyük, hökmü, köfte, gözöl¹³⁵; **Tunceli**:

¹²²Ahmet Buran, **age**, s. 23; Ahmet Buran- erife O ra , **age**, s. 29.

¹²³Mukim Sa ır, **age**, s. 24.

¹²⁴Efrasiyap Gemalmaz, **age**, s. 74-75.

¹²⁵Turgut Acar, **age**, s. 20-21.

¹²⁶A. Bican Ercilasun, **age**, s. 54.

¹²⁷brahim Tosun, **agt**, s. 34.

¹²⁸Suat Tonuç-Hasan Engenç, **agt**.

¹²⁹Zeynep Korkmaz, **age**, s. 6'da bu ses kapalı ö olarak adlandırılmı ve teknik imansızlıklardan dolayı kapallık i aretinin kullanılmadı ı belirtilmi tir. Korkmaz, di er ünlülerdeki kapallı ı üzerlerine bir apka koyarak göstermektedir; Hüseyin Dallı, **age**, s. 4; Necati Demir, **age**, s. 57'de böyük, gözeli, yörümüye; Fatma Özkan, **age**, s. 10'da köç-, öyretmen; Turgut Tok, **agt**, s. 23-24'te ebig meci, h kümler, y remizde, b yük, y rük; M. Emin Eren, **agt**, s. 43'te törki, büyü ; Mehmet Dursun Erdem-Esra Kirik, **age**, s. 57'de böyügüm, gözöl, öyle, öldür; Mehmet Dursun Erdem-Güner Da delen, **age**, s. 53'te söndü, yörümü , nöbeti.

¹³⁰Osman Özer, **agt**, s. 25.

¹³¹Ahmet Buran, **age**, s. 23.

¹³²Mukim Sa ır, **age**, s. 25-26.

¹³³Turgut Acar, **age**, s. 21.

böyüTmü , büyüK, söliler, güzel, köfTeliK¹³⁶; **Van-Erci** : göz (II/A-91), bugün (II/A-292), hökmün (II/B-48), büyük (VI/A-76), nöbet (V/A-69)¹³⁷.

1.3. Yarı Yuvarlak Ünlüler

â¹³⁸: a ile o arasında bo umlanan, yarı yuvarlak bir a ünlüsüdür. Normal a'dan farkı, dudak kaslarının yuvarlakla ma yönünde hafifçe gerilmesiyle oluşmasıdır. Bölge a ızlarında özellikle dudak ünsüzlerinin yanında ve onların yuvarlakla tırıcı etkisiyle seyrek olarak kullanılır. Bu kalın-yarı yuvarlak-geni ünlüyü Korkmaz, geri “a” ile “o” arasındaki bo umlanma basama ında oluşmuş bir ünlü; Günay, yarı yuvarlak, geni bir ünlü; Ercilasun, hafif yuvarlakla mı bir a ünlüsü¹³⁹ olarak tanımlarlar. Gülensoy bu ünlünün, a'nın kalın-dar- yuvarlak ya da kalın-geni -yuvarlak ünlüye dönü mesi sonucu veya o'nun ikinci hecedeki “a” ünlüsünü kendisine benzetmeye çalış tı ı gibi, iki kom u hecedeki a ve o'ların kayna ması sonucunda o'nun düzle mesi ve kendi üzerindeki yuvarlaklık etkisini a'ya aktarması ile oluş tu unu; Buran-O ra , dudak ve dil oynaması ile tınlama bakımından a'ya daha yakın bir ünlü¹⁴⁰ olduğunu ifade ederler.

Azeri a ızlarında dudak ünsüzleri yanında a > o ve e > ö yuvarlakla ması sürekli bir de i im olarak kesinlik kazandı ı ve geni ölçüde Türkiye Türkçesi a ızlarını da etkiledi i halde, Do u Anadolu a ızlarında bu de i imlerin henüz tamamlanmadı ı, batıya do ru gidildikçe de zayıflayarak yok oldu u görülür. Bölge a ızlarında tam da bu noktada a > o de i iminin bir ara merhalesi olarak yarı yuvarlak â ünlüsü ortaya çıkar.

Bu Çalı mada Kullanılan Simge	Di er Çalı malarda Kullanılan Kar ılıkları	Bu Simgeleri Kullanan Ara tırmacılar
â	â	Ercilasun, Zülfikar, Gülensoy, Buran, Buran-O ra , Acar, Sa ır, Karahan, Küçüker, Gülseren, Demir, Gün en, F. Özkan, Gece, Tosun, Eren, Gökçur, Erdem-Kirik, Erdem-Da delen
		Gemalmaz
		Korkmaz
	a°	Günay
	â /	Dallı

¹³⁴ A. Bican Ercilasun, **age**, s. 54.

¹³⁵ eyda Özmen, **agt**, s. 28.

¹³⁶ brahim Tosun, **agt**, s. 36.

¹³⁷ Suat TONUÇ-Hasan Engenç, **agt**.

¹³⁸ Zeynep Korkmaz, **age**, s. 9'da bub ; Tuncer Gülensoy, **age**, s. 20'de arlaşmamazlık d ılur, sıcaK d ılur; Turgut Günay, **age**, s. 42'de ta°f ani, ba°bam, da°ndi (döndü); Leyla Karahan, **age**, s. VII; Hüseyin Dallı, **age**, s. 4; Necati Demir, **age**, s. 56'da ço unlukla imdiki zaman ekinin düzle meye do ru kayması ile oluş tu unu belirtir: oliyâ, gidiyâ, çı amiyâm, bâbam; Ahmet Gün en, **age**, s. 19'da bâbam, notâ (nato), ayrıyâ, sarıyâ; Fatma Özkan, **age**, s. 9'da dünyâvi, anâ (o); Mehmet Gece, **agt**, s. 7'de bâba, hâmamı; M. Emin Eren, **agt**, s. 41'de tâvu , dâvulla, bârsa ın; Mehmet Dursun Erdem-Esra Kirik, **age**, s. 54'te ândan, onâ, cüvâp, televzâna; Mehmet Dursun Erdem-Güner Da delen, **age**, s. 48'de bâbası, pâpurun, tâpu, oliyâ.

¹³⁹ Zeynep Korkmaz, **age**, s. 9; Turgut Günay, **age**, s. 15; A. Bican Ercilasun, **age**, s. 51.

¹⁴⁰ Tuncer Gülensoy, **age**, s. 19; Ahmet Buran- erife O ra , **age**, s. 25.

Bingöl: mapıs âna, tâm, vâde, balâmı¹⁴¹; **Bitlis:** vârmı , elvâsîni,vâla, vârdi, elvâyi¹⁴²; **Elazı :** vâr, yâv, babâmin, âkaci, tâburu, bâsKel¹⁴³; **Erzincan:** çâ , babâ, amâ¹⁴⁴; **Erzurum:** çâ , tâpu dan, ândan, walâ, bâ ¹⁴⁵; **Gümü hane:** babâ un, bâbam, çâvu , zâmân, mâmelemi¹⁴⁶; **Kars:** paltân¹⁴⁷; **Malatya:** oluyâ, yâhsılıh, goyâllar, ândan¹⁴⁸; **Tunceli:** yu ârı¹⁴⁹; **Van:** sâv , tâv , âvu dur¹⁵⁰.

e¹⁵¹: Hafifçe yuvarlakla mı , e ile ö arasında oynaklanan, yuvarlakla tırıcı ünsüzlerin etkisiyle ortaya çıkmı bir ünlüdür. e > ö ya da ö > e de i mesinin bir ara merhalesi olarak görülür. Sa ır bu sesi ë biçiminde i aretleme tir¹⁵².

Bu ses bazen e > ö veya ö e de i iminin bir ara merhalesi olarak ortaya çıksa da (içerde “içerde”, ete “öte”), bazen de y, , v seslerinin veya sonraki hecenin yuvarlak ünlüsünün etkisiyle olu maktadır: yendüreceyûk “indirece iz”, deel “de il”, devrüsi “devrîsi”.

Azeri Türkçesi yazı dili ve a ızlarında dudak ünsüzleri yanında e >ö yuvarlakla ması sürekli bir de i im olarak kesinlik kazanmı tır. Do u Anadolu bölgesinin özellikle yerli a ızlarında bu de i imlerin henüz tamamlanmadı ı görölmektedir. Yarı yuvarlak e ünlüsü bu de i menin ara merhalesini olu turmaktadır.

Bu Çalı mada Kullanılan Simge	Di er Çalı malarda Kullanılan Kar ılıkları	Bu Simgeleri Kullanan Ara tırmaçlar
e	e	Ercilasun, Korkmaz, Buran, Buran-O ra , Acar, Karahan, Küçüker, Demir, Gün en, Özer, Tosun, Eren, Gökçur, Erdem-Kirik, Erdem-Da delen
	/	Gemalmaz
	e°	Günay
	ë	Sa ır
	e /	Dallı

¹⁴¹ Paki Küçüker, **agt**, s. 24.

¹⁴² Hamza Zülfikar, **agm**, s. 316.

¹⁴³ Ahmet Buran, **age**, s. 21; Ahmet Buran- erife O ra , **age**, s. 25.

¹⁴⁴ Mukim Sa ır, **age**, s. 20.

¹⁴⁵ Efrasiyap Gemalmaz, **age**, s. 74.

¹⁴⁶ Turgut Acar, **age**, s. 18.

¹⁴⁷ A. Bican Ercilasun, **age**, s. 51.

¹⁴⁸ Cemil Gülseren, **age**, s. 42.

¹⁴⁹ İbrahim Tosun, **agt**, s. 31.

¹⁵⁰ Engin Gökçur, **agt**, s. 5.

¹⁵¹ Zeynep Korkmaz, **NYA**, s. 30'da ertes n (ertesî gün); Turgut Günay, **age**, s. 42'de de°vlet, ye°vmiye, e°vun; Leyla Karahan, **age**, s. VII; Hüseyin Dallı, **age**, s. 4; Necati Demir, **age**, s. 56'da beyle, devlet; Ahmet Gün en, **age**, s. 20'de devlet, sefer, bele (karde çocukları); M. Emin Eren, **agt**, s. 42'de beyle, demüleri, devlet, berek; Mehmet Dursun Erdem-Esra Kirik, **age**, s. 56'da ence, bilemiyem, devleti; Mehmet Dursun Erdem-Güner Da delen, **age**, s. 49-50'de devlete, cevap, berekciydi, beyle.

¹⁵² Mukim Sa ır, **age**, s. 21.

A rı: devir, kevgirnen¹⁵³; **Bingöl:** evlaye, verdek (ördek)¹⁵⁴; **Bingöl-Karhova:** tevbe, ele¹⁵⁵; **Elazı :** beliK, verürsün, devletimize¹⁵⁶; **Erzincan:** devlete, evet, devür¹⁵⁷; **Erzurum:** ben, bele, ermen , ezilers z¹⁵⁸; **Gümü hane:** pe ine, çevürür, verürse, edemiyeceyüK¹⁵⁹; **Kars:** evle (ö le), mehecir, mehkem, söylem¹⁶⁰; **Tunceli:** içerde, ete, yendüreceyüK, devrüsi¹⁶¹; **Van:** cumertesi, evle¹⁶².

i¹⁶³: ı ile u arasında, genellikle yuvarlak ünlülerin benze tirmesi sonucunda ortaya çıkan ya da son hecelerdeki düzle me temayülü ile olu an ı sesidir. Do u Anadolu a ızlarının genel bir özelli i olarak Eski Türkçe ve daha çok Eski Anadolu Türkçesi döneminde sürekli düz ya da sürekli yuvarlak ünlü ile kullanılan ekler arkaik bir unsur biçiminde korunmu tur. Son zamanlarda yazı dilinin yo un baskısı ve di er kom u a ızların kendisine kom u olan bölge a ızlarına etkisiyle yuvarlak ünlülü ekilerin düzle meye do ru kaydı ı görülmekte ve yarı yuvarlak ünlüler ortaya çıkmaktadır. Bazen dudak ünsüzleri de bu ünlünün olu masını sa lamaktadır.

Bu Çalı mada Kullanılan Simge	Di er Çalı malarda Kullanılan Kar ılıkları	Bu Simgeleri Kullanan Ara tırmacılar
1	ı	Ercilasun, Buran, Acar, Karahan, Demir, Gece, Özer, Tosun, Eren, Özmen, Erdem-Kirik, Erdem-Da delen
		Gemalmaz
	u	F. Özkan
		Bayatlı
	ı /	Sa ır
	ı /	Dallı
	i°	Günay, Tok

¹⁵³ Süleyman Efendio lu, agm, s. 821, 828.

¹⁵⁴ Peki Küçükler, agt, s. 26.

¹⁵⁵ Osman Özer, agt, s. 22.

¹⁵⁶ Ahmet Buran, age, s. 22; Ahmet Buran- erife O ra , age, s. 27.

¹⁵⁷ Mukim Sa ır, age, s. 21.

¹⁵⁸ Efrasiyap Gemalmaz, age, s. 77.

¹⁵⁹ Turgut Acar, age, s. 18.

¹⁶⁰ A. Bican Ercilasun, age, s. 52.

¹⁶¹ brahim Tosun, agt, s. 33.

¹⁶² Engin Gökçur, agt, s. 7.

¹⁶³ Turgut Günay, age, s. 42'de gitti°k, baktı°m, gideli°m; Hidayet Kemal Bayatlı, age, s. 339'da bu sesi u-ü arası bir ses olarak verdi i halde XIII'teki i aretler kısmında aynı i areti u-ı arası bir ses olarak gösterir. Örneklere bakıldı nda bu i aret u-ı arası bir sese kar ılıktır: old m, tutm v n; Leyla Karahan, age, s. VII; Hüseyin Dallı, age, s. 4; Necati Demir, age, s. 57'de ali°rim, artırdı , çayırdur, yapıldı tan; Fatma Özkan, age, s. 10'da surra, multı (silah); Mehmet Gece, agt, s. 8'de viri°rmı , mını°n, bi°, biri°ya, yımı°rta; Turgut Tok, agt, s. 22'de oyuvi°mı , vapı°r, kavı°rma; M. Emin Eren, agt, s. 42'de sarılmı , ari°, da ı, aldı r Mehmet Dursun Erdem-Esra Kirik, age, s. 56'da avırma, çavı lı , yımırta, bıça ; Mehmet Dursun Erdem-Güner Da delen, age, s. 50'de bandırma, firuna, savdicu, mısdafa.

Artvin: haracı, bahsında, alamını, çı dım¹⁶⁴; **Bingöl-Karhova:** oyun, ayı¹⁶⁵; **Bitlis-Adilcevaz:** frensızlennen, görmemi dı , kitlenirdi, gideri¹⁶⁶; **Elazı**¹⁶⁷; **Erzincan:** yıdız, yo dır, soydılar, vurmı lar, sı, yazı, oydı¹⁶⁸; **Erzurum:** bıralı, olmu , çocı , cımhur, tabır, ya mır¹⁶⁹; **Gümü hane:** âltın, ayınun¹⁷⁰; **Kars:** ırtına (fırtına), namısım¹⁷¹; **Mu :** salatalı , mırad, tutıldı¹⁷²; **Tunceli:** apıyı, buçı , topladım¹⁷³; **Van-Erci :** böğirdi (I/D-4), döküldı (II/D-11), vıle (III/A-227), anıde (IV/C-10)¹⁷⁴.

i¹⁷⁵: Genellikle dudak ünsüzlerinin ve ünlü benze melerinin etkisiyle ya da düzle me ve yuvarlakla ma temayülleri sonucunda ortaya çıkan yarı yuvarlak, i-ü arası bir ünlüdür. Aynı zamanda Türkçedeki bazı arkaik unsurların korunmasında ısrar eden ara ekiler olarak da görülmektedir. Bu ses yaygın olarak i sembolü ile gösterilmi tir.

Bu Çalı mada Kullanılan Simge	Di er Çalı malarda Kullanılan Kar ılıkları	Bu Simgeleri Kullanan Ara tırmacılar
i	i	Ercilasun, Korkmaz, Acar, Buran-O ra , Demir, Gün en, Özer, Tosun, Eren, Özmen, Erdem-Kirik, Erdem-Da delen
	i°	Buran, Günay, Tok
	ü	Bayatlı
	i / ü	Sa ır
	ı / ü	Dallı
	ü	F. Özkan

Bingöl-Karhova: on i, t ifengi, gönl i, k içüğü¹⁷⁶; **Elazı :** yom iyam (yevmiyem)¹⁷⁷; **Erzincan:** sökd i, yüz ine, gend i, kes in, yeti irse, gün i¹⁷⁸; **Gümü hane:** iç in, böy ih, oy isâ¹⁷⁹;

¹⁶⁴ brahim Ethem Özkan, **agt**, s. 3; Serpil Ersöz, **agm**, s. 49-66.

¹⁶⁵ Osman Özer, **agt**, s. 24.

¹⁶⁶ rfan Öztürk, **Adilcevaz A zı** (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Van 2000, s. 7.

¹⁶⁷ Ahmet Buran, **age**, s. 23'te bu ünlüden söz edilmi , fakat örnek verilmemi tir.

¹⁶⁸ Mukim Sa ır, **age**, s. 22, 25.

¹⁶⁹ Efrasiyap Gemalmaz, **age**, s. 77.

¹⁷⁰ Turgut Acar, **age**, s. 19.

¹⁷¹ A. Bican Ercilasun, **age**, s. 53.

¹⁷² eyda Özmen, **agt**, s. 27.

¹⁷³ brahim Tosun, **agt**, s. 35.

¹⁷⁴ Suat TONUÇ-Hasan Engenç, **agt**.

¹⁷⁵ Zeynep Korkmaz, **NYA**, s. 30'da ileriye; Turgut Günay, **age**, s. 42'de dostı°, mi°safır, bi°zum, koyi°n (koyun); Hidayet Kemal Bayatlı, **age**, s. 80'de üzüük, gümü ; Hüseyin Dallı, **age**, s. 4; Necati Demir, **age**, s. 57'de b indük, d iklük, geçd ik; Ahmet Gün en, **age**, s. 21'de b itçe, map ise; Fatma Özkan, **age**, s. 10'da üç, yürá , ü ir; Turgut Tok, **agt**, s. 22'de göri°nek, onur i°çün; M. Emin Eren, **agt**, s. 43'te mekt ip, b ize, zeng inl ik, içer i, fas ilye; Mehmet Dursun Erdem-Esra Kirik, **age**, s. 56'da d iyom, n iyür, yav iz; Mehmet Dursun Erdem-Güner Da delen, **age**, s. 51'de tem izlú , için, dem ir, dev ir, tecr ibe.

¹⁷⁶ Osman Özer, **agt**, s. 24.

¹⁷⁷ Ahmet Buran, **age**, s. 23; Ahmet Buran- erife O ra , **age**, s. 28.

¹⁷⁸ Mukim Sa ır, **age**, s. 23, 26.

Kars: av im, b ilim, oldu k i, dü ir, f ilan¹⁸⁰; **Mu :** öld ir ir, yük i, söz im iz i¹⁸¹; **Tunceli:** b ilisin, ölm i idi, v r in, için, gel ilerdi¹⁸²; **Van-Erci :** öz i (IV/A-6), hat in (II/A-16)¹⁸³.

1.4. Bölgenin Daha Dar Yörelerinde Görülen Ünlüler

¹⁸⁴: Normal e sesinden daha açık ve yarı kalınlık özelli i göstermeyen bölgedeki bazı a ızlarda uzun bazılarında ise yarı uzun olarak kullanılan e ünlüsüdür. Ercilasun'un è biçiminde gösterdi i bu ses ona göre Türkçedeki asli uzunluklarla ve vurgu konusuyla yakından ilgilidir ve esas olarak Azeri ve Terekeme a ızlarında görülür¹⁸⁵. Olcay sözcüklerin ilk hecelerinde bulunan bu ünlünün, önce a daha sonra ise biçimini almı olmasıyla ortaya çıktı mı ve Eski Türkçedeki kapalı e sesinin belki de kısmen normal e'den daha açık olarak söylendi ini belirterek, eski kapalı e'lerin de Erzurum a zında bu sese dönü tü ünü vurgular¹⁸⁶. Oysa Olcay'ın geni e () için verdi i bazı önekleri Ercilasun kapalı e ile göstermektedir¹⁸⁷.

Bu Çalı mada Kullanılan Simge	Di er Çalı malarda Kullanılan Kar ılıkları	Bu Simgeleri Kullanan Ara tırmacılar
		Olcay, Tok, Gökçur, Erdem-Kirik
		Korkmaz, Karahan
	è	Ercilasun, Acar
	e	Sa ır

i¹⁸⁸: Çene açısı ve dil yüksekli i olarak normal i ünlüsüne göre “i” sesinin biraz daha önünde bo umlanan bir ünlüdür. Bölgede, kapalı hecelerde ya da y ünsüzünden önce görülür. Do u Anadolu'da çe itli yörelerde Azerbaycan Türkçesinin etkisi altındaki a ızlarda sistemli olarak imdiki zaman çekiminde ortaya çıkmaktadır. Gemalmaz, darla ma nedeniyle bo umlanma bölgesini öne do ru kaydıran bu ünlünün “i” ünlüsüne yakın bir ünlü¹⁸⁹ oldu unu, Ercilasun, “y” ünsüzüne yakın, normal “i” ünlüsünden daha kapalı ve vurgulu bir “i” ünlüsü¹⁹⁰ oldu unu belirtirler. Olcay bu ünlünün uzun eklinin de bulundu unu¹⁹¹ söylemektedir.

¹⁷⁹ Turgut Acar, **age**, s. 19.

¹⁸⁰ A. Bican Ercilasun, **age**, s. 53.

¹⁸¹ eyda Özmen, **agt**, s. 27.

¹⁸² brahim Tosun, **agt**, s. 35.

¹⁸³ Suat TONUÇ-Hasan Engenç, **agt**.

¹⁸⁴ Zeynep Korkmaz, **age**, s. 6; Leyla Karahan, **age**, s. VII; Turgut Tok, **agt**, s. 20-21'de dâlim, âleme, kândi, âvvel; Mehmet Dursun Erdem-Esra Kirik, **age**, s. 55'te sâkiz, âsgerlik, âkin, gâtirdim.

¹⁸⁵ A. Bican Ercilasun, **age**, s. 52.

¹⁸⁶ Selahattin Olcay, **age**, s. 20.

¹⁸⁷ Selahattin Olcay, **age**, s. 20'de y mek, d mek, âtmek; A. Bican Ercilasun, **age**, s. 76'da er, et-, de-, ye-.

¹⁸⁸ A. Bican Ercilasun, **age**, s. 53; Efrasiyap Gemalmaz, **age**, s. 79'da gelir, görir, diyir; Selahattin Olcay, **age**, s. 21; Engin Gökçur, **agt**, s. 8'de yiyirdı , yollir, diyirdi, yapırı .

¹⁸⁹ Efrasiyap Gemalmaz, **age**, s. 79.

¹⁹⁰ A. Bican Ercilasun, **age**, s. 53.

¹⁹¹ Selahattin Olcay, **age**, s. 21.

Bu Çalı mada Kullanılan Simge	Di er Çalı malarda Kullanılan Kar ılıkları	Bu Simgeleri Kullanan Ara tırmacılar
i	i	Ercilasun, Gökçur
	i	Gemalmaz
	i	Olçay

Sa ır'ın ile gösterdi i ve i ile arasında bo umlandı mı söyledi i (i+ =)¹⁹² ünlüye ba ka yörelerde rastlanmamı tır.

SONUÇ

Do u Anadolu a ızlarında bugün ço u yaygın olarak kullanılan yukarıdaki ünlüler genellikle temel ünlülerin birbirine dönü mesindeki bir ara merhalede bulunurlar. Ortaya çıkı nedenleri aslında dönü ümlerin henüz tamamlanmaması ile ilgilidir. Bunları yarı kalın-ince, yarı düz-yuvarlak ve yarı dar-geci olarak gruplandırmak mümkündür. Bütün Türkiye Türkçesi a ızlarında bu ünlülere rastlansa da bunların ortaya çıkı biçimleri ve kullanım sıklıkları Do u Anadolu a ızlarında farklılık göstermektedir.

Yarı kalın-ince á, í, ó, ú sesleri Orta ve Batı Anadolu a ızlarında ilerleyici ünlü benze mesi sonucunda meydana gelen kalınla ma temayülü ile ortaya çıkarken, Do u ve Kuzeydo u Anadolu a ızlarında gerileyici ünlü benze mesinin do urdu u incelmeler sonucunda görülürler. Orta ve Batı Anadolu'da bu tür ünlü kalınla maları dönü ümlerini büyük ölçüde tamamladıklarından bu ara ünlülerle daha seyrek kar ıla ılmaktadır. Oysa Do u Anadolu'da ünlüler incelmeler dönü ümlerini tam olarak tamamlamadıklarından, kalınla ince arasında kalan yukarıdaki seslerin örneklerine daha sık rastlanmaktadır.

â, , ö, ö yarı dar-geci ünlüleri bütün Türkiye Türkçesi a ızlarında görülmektedir. A ızlarda bu durum daha çok geici ünlülerin daralması ekinde ve 'y' ünsüzü yanında ortaya çıkar. hem i hem de e'den dönü mekle birlikte, bazen eski biçimlerin korunması ekinde de bölgede yaygın olarak kullanılmaktadır. â genellikle 'y' ünsüzü ile birlikte bulunurken ö ve ö Doğu Anadolu a ızlarında, Azeri Türkçesinin bir özelli i olan ünlü geici ümlerinin bir ara merhalesi olarak kullanım alanına girerler.

Bölgede sıkça kar ıla ılan bazı ara ünlüler ise yarı düz-yuvarlak â, e, ı ve i'dir. Bunlar bölge a ızlarında genellikle dudak ünsüzlerinin yuvarlakla tırıcı etkisiyle ortaya çıkmakla birlikte, bazen Eski Anadolu Türkçesinde düz veya yuvarlak ünlülü biçimde tek ekilli olan ve bugün ölçünlü dilde düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmi eklerin Do u Anadolu a ızlarında eski tek ekilli biçimleri devam ettirme konusundaki direnmenin bir sonucu olarak görülmektedir. Dudak ünsüzleri nedeniyle olu an yarı yuvarlakla malar köklerde söz konusu iken, arkaik ekilerin bir devamı gibi görünenlere ise eklerde yaygın olarak rastlanmaktadır.

Bazı a ız çalı malarında ä olarak gösterilmi a-e arası ünlü, aslında yaygın bir biçimde á ile simgele tirilmi yarı kalın-ince a ünlüsüdür. i ise i ile y (y yarı ünlü olarak de erlendirildi inde) arasında bo umlanan, i'ye göre çıkı yeri biraz öne kaymı , i'den daha dar bir ara ünlü olarak

¹⁹² Mukim Sa ır, **age**, s. 23'te dördü ar, yaris , ver y, ta s ye.

tanımlanabilir. Bu ses bölgede sadece imdiki zaman ekini –ir/-yir biçiminde kullanan a ızlarda mevcuttur ve genellikle bu ekte ortaya çıkmaktadır.

Bu ara ünlüler bütün Türkiye Türkçesi a ızlarında görülse de bunlardan bazılarının Do u Anadolu a ızlarında karakteristik bir özellik olarak ortaya çıktığını ve batıya do ru gidildikçe zayıflayarak ortadan kayboldu unu unutmamak gerekmektedir.

Bu çalı mada Do u Anadolu a ızlarında görülen ara ünlüler ele alınmı , bu ünlülerin di er a ızlardaki görünümüne ait örnekler dipnotlarda verilmi tir. Ayrıca bunların incelenen metinlerde hangi sembollerle gösterildi i tablolarla belirtilmi tir. Taranan metinlerde toplam 14 ara ünlü için 115 farklı sembolün kullanımı olması bugüne kadar yapılmı olan a ız çalı malarındaki geli güzelli i ve umursamazlı ı gözler önüne sermektedir. Aslında aynı sesin keyfi bir ekilde farklı i aretlerle sembolle tirilmesi, bu metinleri toplu bir de erlendirmeye tabii tutmayı ve bunlardan ortak sonuçlar çıkarmayı oldukça zorla tırmaktadır. Bundan sonra yapılacak a ız çalı malarında özellikle çeviri yazı i aretleri konusunda tam bir birlik sa lanmasının büyük bir önemi vardır. Bu, a ız incelemelerindeki i aret bollu undan kaynaklanan karga ayı ortadan kaldırmaya bir ba langıç olacaktır.

KAYNAKÇA

- ACAR Turgut, **Gümü hane ve Yöresi Halk A ızları** (Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamı Doçentlik Tezi), Erzurum 1982.
- AKÇAM Murat, **Torul ve Kelkit Yöresi A ızları** (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999.
- AKSOY Ömer Asım, **Gaziantep A zı I, Gramer (Fonetik-Morfoloji-Sentaks)**, TDK Yay., stanbul 1945.
- ALAY Emin, **Edirne li A ızları**, TDK Yay., Ankara 1998.
- BAYATLI Hidayet Kemal, **Irak Türkmen Türkçesi**, TDK Yay., Ankara 1996.
- BURAN Ahmet - O RA erife, **Elazı li A ızları**, Örnek Ofset Yay., Elazı 2003.
- _____, **Keban, Baskil ve A ın Yöresi A ızları**, TDK Yay., Ankara 1997.
- CAFERO LU Ahmet, **Güney-Do u llerimiz A ızlarından Toplamalar**, TDK Yay., stanbul 1945.
- _____, **Sivas ve Tokat llerinden Toplamalar**, TDK Yay., stanbul 1944.
- CO KUN Volkan, “Türkiye Türkçesinde Ünlüler ve Ünsüzler”, **TDAY-Belleten**, TDK Yay., Ankara 1999, s. 41-50.
- DALLI Hüseyin, **Kuzeydo u Bulgaristan Türk A ızları Üzerine Ara tırmalar**, TDK Yay., Ankara 1976.
- DEM R Necati, **Ordu li ve Yöresi A ızları**, TDK Yay., Ankara 2001.
- DEM RCAN Ömer, **Türkçenin Ses Dizimi**, Dergâh Yay., stanbul 2001.
- DO AN aban, **Sivas Merkez İçe ve Köyleri A ızları** (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Van 2001.

- EFEND O LU Süleyman, “A rı li A ızları” **Turkish Studies nternational Periodicial For the Languages and History of Turkish or Turkic**, Volume 4/5 Spring 2009, s. 808-840.
- ERC LASUN Ahmet Bican, **Kars li A ızları –Ses Bilgisi-**, TDK Yay., Ankara 2002.
- ERDEM Mehmet Dursun - DA DELEN Güner, **Karabük ve Yöresi A ızları**, Karabük Valili i Yay., Karabük 2012.
- ERDEM Mehmet Dursun - K R K Esra, **Kahramanmara ve Yöresi A ızları**, Öncü Basımevi, Ankara 2011.
- EREN M. Emin, **Zonguldak li A ızları** (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı DoktoraTezi), Ankara 1991.
- ERSÖZ Serpil, “Artvin li Zeytinlik Köyü Manileri ve A ız Özellikleri”, **Türk Dünyası ncelemeleri Dergisi**, C. X, S. 1, zmir 2010, s. 49-66.
- ERTEN Münir, **Diyarbakır A zı**, TDK Yay., Ankara 1994.
- GECE Mehmet, **Azeri ivesi, Güney Azerbaycan A ızlarından, Serap A zı** (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1985.
- GEMALMAZ Efrasiyap, **Erzurum li A ızları II**, TDK Yay., Ankara 1995.
- GÖKÇUR Engin, **Van ve Merkez Köyleri A ızları** (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Van 2006.
- GÖNEN Mehmet Emin, **Van Gölü Kuzey Havzası A ızları** (Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır 2003.
- GÜLENSOY Tuncer, **Kütahya Yöresi A ızları**, TDK Yay., Ankara 1988.
- GÜLSEREN Cemil, **Malatya li A ızları**, TDK Yay., Ankara 2000.
- GÜNAY Turgut, **Rize li A ızları**, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara 1978.
- GÜN EN Ahmet, **Kır ehir ve Yöresi A ızları**, TDK Yay., Ankara 2000.
- KARAHAN Leyla, **Anadolu A ızlarının Sınıflandırılması**, TDK yay., Ankara 1996.
- KORKMAZ Zeynep, **Güney-Batı Anadolu A ızları, Sesbilgisi (Fonetik)**, DTCF Yay., Ankara 1956.
- _____, **Nev ehir ve Yöresi A ızları, I. C., Ses Bilgisi (Phonetique)**, TDK Yay., Ankara 1963.
- KÖKTEK N Kâzım, “Do ubayazıt A zının Ses Özellikleri”, **A. Ü. Türkiyat Ara tırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 33, Erzurum 2007, s. 1-9.
- KÜÇÜKER Peki, **Bingöl Merkez İçe ve Köyleri A ızları** (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Elazı 1988.
- NUR Muhsin Kevser, **Erbil ve Amirli A ızları** (stanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Doktora Tezi), stanbul 1987.
- OLCAY Selahattin, **Do u Trakya Yerli A zı**, TDK Yay., Ankara 1995.
- _____, **Erzurum A zı**, TDK yay., Ankara 1995.

- ÖZÇEL K Sadettin – BOZ Erdo an, **Diyarbakır li Çüngü ve Çermik Yöresi A zı**, TDK Yay., Ankara 2001.
- _____, **Urfa Merkez A zı**, TDK Yay., Ankara 1997.
- ÖZER Osman, **Karlıova ve Yöresi A ızları** (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Elazı 1990.
- ÖZKAN Fatma, **Osmaniye Tatar A zı**, TDK Yay., Ankara 1997.
- ÖZKAN brahim Ethem, **Ardanuç ve Yöresi A ızları** (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 1994.
- ÖZMEN eyda, **Mu Merkez A zı** (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Elazı 2007.
- ÖZTÜRK, rfan, **Adilcevaz A zı**, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Van 2000.
- P LANCI Hülya, **Eski ehir ve Yöresi A ızları** (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 1991.
- SA IR Mukim, “Anadolu A ızlarında Ünlüler”, **TDAY-Belleten**, TDK Yay., Ankara 1997, s. 391-409.
- SA IR Mukim, “Türkiye Türkçesi A ızlarının Ünlü Varlı ı”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 3/3 Spring 2008, s. 563-578.
- _____, **Erzincan li A ızları**, TDK Yay., Ankara 1995.
- SELEN Nevin, **Söyleyi Sesbilimi, Akustik Sesbilimi ve Türkiye Türkçesi**, Ankara 1979.
- TOK Turgut, **Denizli li Güney ve Güneybatı A ızları** (Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Doktora Tezi), Denizli 2002.
- TONUÇ Suat - ENGENÇ Hasan, **Erci A zı**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Lisans Tezi, Van 1996.
- TOSUN brahim, **Çemi gezek, Pertek ve Hozat Yöresi A ızları**, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Elazı 1996.
- VARDAR Berke, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlü ü**, Multilingual Yay., stanbul 2002.
- _____, **XX. Yüzyıl Dilbilimi**, Multilingual Yay., stanbul 1999.
- ZÜLF KAR Hamza, “Van Gölü Çevresi A ızlarının Özellikleri”, **Ömer Asım Aksoy Arma anı**, TDK Yay., Ankara 1978, s. 297-317.